

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ТА СОЦІОЛОГІЇ**

**СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ОПІКУНСЬКИМИ І
ПРИЙОМНИМИ СІМ'ЯМИ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ
СТРУКТУРНОГО НАСИЛЬСТВА**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-411 групи

Спеціальності 231 Соціальна робота

Освітньо-професійної програми «Соціальна робота»

Спеціалізація: управління персоналом

Ганна СКОРИК

Керівник: к.пед.н., доцент Валентина ДЕРЕШ

Рецензент: к.псих.н., доцент Іван КРУПНИК

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичний підхід до аналізу проблеми структурного насильства	6
1.1. Насильство як наукова проблема.....	6
1.2. Сутність структурного насильства	10
1.3. Опікунські і прийомні сім'ї як об'єкти структурного насильства	17
РОЗДІЛ 2. Технологічний аспект соціальної роботи з профілактики структурного насильства стосовно опікунських і прийомних сімей	23
2.1. Характеристика технології профілактики.....	23
2.2. Форми і методи профілактичної роботи соціального працівника з опікунськими і прийомними сім'ями	28
2.3. Характеристика волонтерського проєкту «Як протидіяти насильству».....	34
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	43
ДОДАТКИ	
Додаток 1 А Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету	
Додаток А Бюджет волонтерського проєкту «Як протидіяти насильству».....	48
Додаток Б Анкета «Чи зазнавали ви впливу структурного насильства?».....	49

ВСТУП

Актуальність дослідження. У соціальній системі агресія присутня у формі соціального насилля, зумовленого закономірностями суспільного розвитку. У процесі реалізації функцій виховання прийомні батьки й опікуни зазнають психологічного тиску з боку представників служб у справах дітей, органів опіки і піклування, керівників загальноосвітніх закладів, лікарів. Найчастіше він виявляється у формі свідомого приховування необхідної інформації, безперервної критики, висміювання, відмови від допомоги, ухилення від прийняття рішень при виконанні посадових обов'язків, необґрунтованого підвищення вимог та постійному наголосу на відповідальності, залякуванні, приниженні людської гідності.

Різним аспектам проблеми насильства присвятили свої роботи як вітчизняні науковці (О. Балацька, Л. Гаращенко, Л. Герасіна, Я. Гілінський, А. Гусейнов, К. Кальницька, Г. Почепцов, В. Ситаров, Т. Симигіна, І. Трубавіна та інші), так і зарубіжні дослідники (А. Бауер, П. Бурдье, Й. Галтунг, Н. Де Кокер, Т. Киддер, Д. Метьюз, П. Фармер та інші). Однак, незважаючи на зростаючу актуальність, структурне насильство потребує подальших ґрунтовних, комплексних досліджень.

Протидія насиллю в інституційному середовищі є підґрунтям не тільки психологічного благополуччя прийомних батьків і опікунів, але й успішного виконання батьківських функцій, зниження соціальної напруженості у суспільстві. Тому опікунські та прийомні сім'ї потребують допомоги в посиленні здатності протистояти тиску, знаходити вихід з проблемних ситуацій.

Актуальність зазначеної проблеми зумовила вибір теми кваліфікаційної роботи **«Специфіка соціальної роботи з опікунськими і прийомними сім'ями щодо профілактики структурного насильства».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри

соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.11.2019 р. № 4) та наказом по Херсонському державному університету від 22.04.2020 р. № 381-Д «Про затвердження тематики кваліфікаційних робіт (проектів) здобувачів ступеня вищої освіти «бакалавр» або «магістр» (1,4 роки навчання) денної форми навчання у 2019-2020 навчальному році».

Мета дослідження: розкрити особливості технології профілактики структурного насильства стосовно опікунських і прийомних сімей та розробити волонтерський проєкт «Як протидіяти насильству», спрямований на зниження негативних наслідків структурного насильства.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати ступінь дослідженості проблеми насильства у сучасній науковій літературі.
2. Розкрити сутність структурного насильства.
3. Охарактеризувати опікунські й прийомні сім'ї як об'єкти структурного насильства.
4. Розглянути специфіку технології профілактики.
5. Проаналізувати форми і методи профілактичної роботи соціального працівника з опікунськими і прийомними сім'ями.
6. Розробити волонтерський проєкт «Як протидіяти насильству».

Об'єкт дослідження: структурне насильство.

Предмет дослідження: технологічні особливості соціальної роботи з опікунськими і прийомними сім'ями щодо профілактики структурного насильства.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження:** комплексний аналіз психолого-педагогічної, соціологічної

літератури з проблеми структурного насильства – для виявлення сутності поняття «структурне насильство», його форм, суб'єктів і об'єктів, форм і методів профілактичної роботи; метод систематизації – для узагальнення результатів західних та вітчизняних досліджень за темою кваліфікаційної роботи; порівняльний метод – для визначення схожості і відмінності з іншими видами насильства; методи прогнозування та узагальнення отриманої статистичної інформації – з метою розробки волонтерського проєкту «Як протидіяти насильству».

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що матеріали дослідження можуть бути використані у роботі соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів з опікунськими і прийомними сім'ями, а також студентами спеціальностей соціального спрямування під час підготовки до занять.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.11.2019 р. № 4, від 10.03.2020 р. № 9, від 13.04.2020 р. № 10), а також опубліковані у вигляді статті: Скорик Г.Ю. Профілактика структурного насильства у роботі з опікунськими і прийомними сім'ями // ПОЧУЄМО, ЗРОЗУМІЄМО, ДОПОМОЖЕМО. Підсумкова збірка наукових робіт студентів та магістрів соціально-психологічного факультету «Сучасні соціально-педагогічні процеси в Україні: тенденції, реалії, перспективи». Випуск XII, 2020. – С. ____.

Результати дослідження були оприлюднені на Всеукраїнській студентській олімпіаді з соціальної роботи (м. Київ, квітень, 2019 р.).

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів, 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (40 найменувань) та додатків. Основний текст дослідження викладено на 42 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ СТРУКТУРНОГО НАСИЛЬСТВА

1.1. Насильство як наукова проблема

Проблема насильства є однією з найбільш актуальних тем на сьогодні і об'єктом дослідження різних наук. Для вивчення феномену людської особистості доцільним є розгляд поняття насильства, що використовується в різних галузях знань, визначається і досліджується відповідно до завдань конкретної науки, особливостей її предмета та об'єкта дослідження [17, с. 133]. Так, в психологічному термінологічному словнику-довіднику «насильство» визначається як «застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір» [21]. Ю. Лисюк розглядає насильство як соціальне явище і визначає його як «умисну дію, що здійснюється соціальною групою або індивідом, яка прямо пов'язана з нанесенням або загрозою нанесення фізичної, психологічної, майнової шкоди іншій особі» [8, с. 35].

За визначенням А. Гусейнова, «насильство – це такий примус і така шкода, які здійснюються всупереч волі того або тих, проти кого направлені. Насильство – це посягання на свободу людської волі» [6, с. 36]. Згідно з А. Гжегорчиком, «насильство пов'язане не тільки з прямими фізичними та матеріальними втратами у формі вбивства, пограбування, загрози тощо – це прямі, очевидні, брутальні форми насилля. Та поряд з цим існує ще насильство, що пронизує психологічну та інтелектуальну сфери і проявляється непрямо – у вигляді нав'язування власних переконань опонентіві, спотвореної інформації» [17, с. 133]. Деякі автори розглядають насильство в його найбільш гострих формах як «самокерований механізм, що спирається на реалізацію певних вроджених

властивостей людської спільноти. Загалом же насильство являє собою навмисну дію, спрямовану на знищення людини або нанесення їй шкоди, яка здійснюється всупереч її волі. Насильство може бути фізичним, економічним, психологічним. Насильство існує там, де має місце привласнення, підкорення волі суб'єкта» [17, с. 133-134].

Дослідник В. Ситаров зазначає, що «насильство – це форма примушення з боку однієї групи людей (однієї людини) по відношенню до іншої групи (окремої людини) з метою набуття або зберігання певних вигод і привілеїв, завоювання політичного, економічного і будь-якого іншого виду панування» [17, с. 134].

Всесвітня організація охорони здоров'я запропонувала таке визначення насильства стосовно дітей: «насильство – це всі форми фізичного і/або емоційно жорстокого поводження, сексуальне насилля, зневага або зневажливе ставлення, комерційна або інша експлуатація, яка призводить до реальної або потенційної шкоди здоров'ю дитини, її життю, розвитку, гідності» [17, с. 134].

Науковці стверджують, насильство – це дія, що порушує права і свободи людини, і часто заснована на неможливості захиститись. Отже, насильство – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування однієї людини щодо іншої, якщо вони порушують конституційні права і свободи громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю [6, с. 10-12].

Насильство поділяється на три широкі категорії відповідно до характеристик тих, хто здійснює акт насильства:

- замах на власне життя або здоров'я: поділяється на суїцидальну поведінку і жорстоке ставлення до себе; перше включає в себе думки і спроби самогубства та навмисне нанесення собі тілесних ушкоджень; жорстоке ставлення означає нанесення собі каліцтв;

- міжособистісне насильство поділяється на дві групи: насильство в сім'ї та насильство над інтимним партнером. Як правило насильство відбувається між членами сім'ї та партнерами в стінах домівки (жорстоке поводження з дітьми, інтимним партнером та людьми похилого віку); насильство в громаді скоєно над тим, з ким злочинець не перебуває у родинних стосунках; злочинець і жертва можуть бути знайомі або не знайомі один з одним;

- колективне насильство поділяється на політичне, соціальне, структурне (різновид політичного), культурне (різновид структурного) та економічне. В даному випадку насильство здійснюється з якихось мотивів великими групами осіб або державами. Політичне насильство включає в себе війни і збройні конфлікти, в яких беруть участь великі групи людей. Структурне насильство включає в себе порушення прав, свобод, інтересів та гідності людей, тобто виступає уособленням соціальної несправедливості. До економічного насильства відносяться напади, здійснювані великими групами людей, що переслідують економічні вигоди. Метою таких нападів може бути порушення господарської діяльності, перешкода доступу до життєво важливих служб. У соціальне насильство включаються злочини з ненависті, що здійснюються організованими групами, злочини бандитських угруповань. Культурне насильство полягає в зміні морального забарвлення дії з несправедливої на справедливу [20, с. 6-7].

Види насильства також класифікують за природою насильницьких дій, а саме:

- фізичне насильство: навмисне нанесення побоїв, тілесних ушкоджень, яке може призвести чи призвело до порушення нормального стану фізичного чи психічного здоров'я або навіть смерті постраждалого, а також приниження його честі та гідності;

- сексуальне насильство: примушування до небажаних статевих стосунків, не обов'язково лише статевого акту, а також сексуальні дії щодо неповнолітнього;

- психологічне насильство пов'язане з тиском однієї людини на психіку іншої через навмисні словесні образи або погрози, переслідування, залякування, які доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе і можуть заподіяти або заподіяли шкоду психічному здоров'ю [19, с. 9].

Чинники ризику можуть бути характерні як тільки для одного виду насильства, так бути і загальними для різних видів насильства: пануючі в суспільстві культурні норми, бідність, соціальна ізоляція, зловживання алкоголем і наркотичними речовинами, а також доступність до вогнепальної зброї [20, с. 16]. Також часто виявляється тісний зв'язок не лише між факторами ризику, а й між різними видами насильства. Дослідження показують, що насильство, якого людина зазнала в батьківському домі, може призвести до того, що дана особа стає жертвою або винуватцем насильства в підлітковому або зрілому віці. Байдуже ставлення батьків до дітей (коли батьки відкидають своїх дітей, не піклуються про них і не надають їм допомоги) може спричинити агресивну і антисоціальну, в тому числі жорстоку поведінку дітей у майбутньому. Були встановлені зв'язки між суїцидальною поведінкою і деякими видами насильства, включаючи погане поводження з дітьми, насильство по відношенню до партнера, зґвалтування і жорстоке поводження з людьми похилого віку [20, с. 16].

Підсумовуючи, можна додати, що насильство являє собою найбільшу загрозу благополуччю людей. Це певна дія або дії фізичного, сексуального, психологічного та економічного характеру однієї людини щодо іншої, якщо вони порушують законні права та завдають моральної шкоди людині. Насильство – це результат складної взаємодії індивідуальних, групових, соціальних, культурних факторів і факторів

середовища. В результаті насильства виникають такі проблеми зі здоров'ям як депресія, куріння, зловживання алкоголем і наркотиками, небажана вагітність, вірус імунодефіциту людини, інші захворювання, що передаються статевим шляхом тощо.

1.2. Сутність структурного насильства

Насильство є невід'ємною частиною існування людства ще з прадавніх часів. Побачити найрізноманітніші його форми можна в усьому світі. Щорічно від насильства гине більше мільйона людей, а ще більша кількість отримує тілесні пошкодження, окрім цього ще й інші насильницькі дії відбуваються з людьми.

Насильство – це комплексне поняття. Часто під насильством розуміють використання сили або погрозу, результатом якої може стати тілесне ушкодження, смерть, матеріальний та моральний збиток, позбавлення можливостей. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає насильство як «навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток» [18].

Людина в системі соціальних зв'язків перебуває в складній мережі відносин влади, що конституують її як суб'єкта соціальної взаємодії в різних статусно-рольових позиціях. Тож не дивно, що цей рівень соціальної взаємодії, який характеризує переважно відносини «людина – людина», традиційно розуміли як «довладний» рівень, де панує механіка звичаю і традиції як «нераціональних» інструментів впливу. Влада ж як раціонально вироблений прийом свідомого впливу на людину та її дії проявляє себе на іншому рівні взаємодії: людина – інститут. На цьому рівні

влада стає не просто видимою, а й демонстративною, оскільки ступінь та межі поширення її повноважень мають бути донесеними до «підвладної» сторони. Держава стає центром дозування насильства (сили) [27, с. 104-105]. Разом із владою виникло політичне насильство, яке є одним із найбільш розповсюджених засобів політичної боротьби. У владних відносинах насильство реалізується через силовий (примусовий) ресурс. Для успішної боротьби з проявами деструктивного політичного насильства необхідним є глибоке розуміння його сутності, мотивів, особливостей, типів і форм [1, с. 174-177].

Велике значення для розуміння механізмів політичного насильства мають роботи норвезького соціолога й політолога Й. Галтунга. Учений виокремлює наступні види насильства: пряме, структурне й культурне. Якщо пряме насильство досить легко визначити, адже воно проявляється через нанесення безпосередньої фізичної або матеріальної шкоди, то структурне й культурне – набагато складніші феномени, оскільки проявляються опосередковано або латентно.

Для розуміння сутності структурного насильства важливе значення має саме поняття «структура», яке науковець розглядає як «модель соціальної взаємодії, в якій люди виконують певні ролі, що є для них звичними» [34, с. 106]. Поняття «структура» за Й. Галтунгом є тотожним поняттю соціального інституту, яке прийняте в соціології. Серед численних визначень цього поняття можна знайти таке: «соціальні інститути – це такі форми спільної діяльності людей, що історично склалася, за допомогою яких організовується суспільне життя» [15]. Отже, соціальна структура (соціальний інститут) може стати перешкодою на шляху задоволення базових людських потреб. Основою архетипічної насильницької структури є експлуатація вищим класом нижчого класу, що проявляється в нерівному обміні ресурсами для задоволення людських потреб [34, с. 106]. У праці «Structural theory of aggression» Й. Галтунг зазначає, що «там, де є стратифікація, також буде і експлуатація, а сама

агресія виникає в системах з порушенням рангової рівноваги. На міжособистісному рівні вона має форму злочину, на груповому – революцій, на міжнаціональному – війн» [34, с. 107].

Методологічною основою «теорії структурного насильства», або «структурного імперіалізму» (також її називають ще «теорією залежності») є наступний підхід: «розгляд дій держав через аналіз їх внутрішньої структури та структури їх взаємовідносин за шкалою «рівноправність – залежність». Структурне насильство небезпечне тим, що воно, як правило, не усвідомлюється саме як насильство ні однією, ні іншою з протиборчих сторін» [34, с. 107].

Структурне насильство (або структурний конфлікт) носить системний характер. Воно є прихованим, опосередкованим, знеособленим і не має такої очевидної дії як пряме насильство. Даний вид насильства виступає функцією суспільної системи або її окремих підсистем. Структурне насильство проявляється через створення економічних злиднів, у формі репресій та відчуження тощо і виступає уособленням соціальної несправедливості.

Вивчаючи явище структурного насильства, ми дізнаємось, яким чином соціальні структури можуть негативно впливати на конкретні групи та спільноти. Рисою, що відрізняє структурне насильство від інших є те, що жертва також є його частиною, яка буде знаходитись в положенні покірності або конфронтації. Але ми не зможемо визначити, яка з цих позицій буде зайнята, тому що це залежить від рівня засвоєння жертвою культури або від рівня критики щодо неї. Жертва поділяє всі або певні правила гри, яким підкорюється, саме тому вона стає об'єктивним «співучасником» цих правил. За допомогою концепції структурного насильства можна розглянути як і в яких формах відбуваються негативні впливи. Це допоможе подумати про структурні бар'єри або структурну нерівність, а потім поширити цю концепцію на структурний збиток. Якщо громадянин не може отримати державні послуги тому, що він не володіє

мовою, якою надруковані форми, це є структурним бар'єром. Якщо іммігрант, який шукає притулку, не може відновити свою ліцензію на ведення бізнесу і втрачає гроші на прожиття тому, що він не знає законів держави, в цьому є ще більше структурної нерівності. Якщо прийомна сім'я не може отримати належну допомогу з боку владних структур – це також є проявом структурної нерівності щодо цієї категорії [38].

Суб'єкти структурного насильства, у ролі яких, як правило, виступають політичні еліти (адже саме вони мають привілейований доступ до ресурсів та інститутів політичної системи), діють не прямо, а через певні інститути, а їхня діяльність спрямована на порушення прав, свобод, інтересів та потреб інших людей. Роль інститутів, через які реалізується структурне насильство, виконують офіційні інститути держави, насамперед, органи виконавчої влади, силові структури, пенітенціарна система та ін. Саме структурне насильство є причиною світових криз – війн, бідності, порушення прав людини, екологічних проблем. У міжнародному масштабі воно проявляється як насильство центру над периферією, причиною чого є агресивна глобалізація, експансія великих держав.

До форм структурного насильства відносять:

- сегментацію – міру того, що насправді відбувається, знають лише політичні лідери; ті ж, що внизу, бачать лише невеликі сегменти реальності і не можуть сформувати повніший образ реальності;
- фрагментацію – розгалуженість взаємодії тих, що нагорі, і ізольованість тих, що внизу; як жінки та діти в межах своїх сімей;
- маргіналізацію – відрізаність тих, хто внизу (часто – представників чи представниць іншої раси), від контактів із верхніми ешелонами, виключення їх із суспільного чи світового контексту;
- проникнення – міра того, наскільки ті, що вгорі, здатні психологічно впливати на тих, що знизу, і змушувати останніх сприймати певні структури як щось природне; експлуатація [15, с. 159].

До різних типів маргіналізації відноситься:

1. Сексизм. Це система дискримінації, при якій люди піддаються дискримінації за ознакою статі. Гендерна дискримінація також може бути включена в це поняття. Кожна стать піддається дискримінації тим чи іншим способом. Насильство тут означає психологічну та фізичну шкоду, заподіяну їй.

2. Расизм. Раса – це не соціальний інститут. І все-таки інституціоналізована дискримінація відбувається з людьми через їх расу.

3. Ейджизм. Це створення стереотипів і дискримінації окремих людей або груп людей за віковою ознакою; ейджизм може проявлятися в різних формах, включаючи упереджене ставлення, дискримінаційну практику або інституціональні заходи політики та практики, які сприяють закріпленню стереотипних уявлень.

Структурне насильство відноситься до систематичних способів, якими соціальні структури завдають шкоди або іншим чином обмежують особистість. Більшість цінностей, що функціонують у сучасному суспільстві, сприяють тому, що агресія і насильство активно проявляються і відтворюються в соціумі. Це, в першу чергу, має відношення до цінностей, що стосуються статусних, майнових, вікових відносин і створює основу для сильних соціальних напружень, пережитих великою кількістю членів соціуму, і особливо помітно проявляється в країнах, що модернізуються, де велика кількість людей явно або неявно залучені в процес перерозподілу ресурсів і статусів. Такий стан соціуму сприяє тому, що пряме і структурне насильство проявляються або як спроба нижчестоящих вирватися, зрівняти становище, перерозподілити багатство, помститися, або як дії з боку людей, які бажають зберегти або підвищити свій статус.

Люди, які відчують себе приниженими, затиснутими, пригнобленими, починають використовувати пряме насильство для свого звільнення і зміни свого становища, а також контрнасильство для

збереження наявного стану, тобто насильство породжує насильство. Соціальна несправедливість позбавляє людей важливих прав, таких як соціальна та політична рівність, почуття задоволення і самооцінки тощо.

Коли люди голодують, відбувається певне насильство. Так само, коли люди страждають від хвороб, яким можна запобігти, коли їм відмовляють в гідній освіті, житлі, можливості розвиватись, працювати, створювати сім'ю, свободі висловлення поглядів або участі у власному управлінні.

Дослідник Й. Галтунг запропонував «дві стратегії боротьби проти «структурного» насильства: роз'єднуючу стратегію, тобто роз'єднання сторін та руйнацію «хибних» структур залежності; об'єднуючу стратегію поєднання сторін, будівництва «істинних» структур, тобто рівноцінного обміну» [1, с. 174].

Структурне насильство найчастіше буває винне і в тому, що провокує пряме насильство. Як з боку можновладців, здатних мобілізувати державний репресивний апарат для прощтовхування своїх інтересів, так і з боку «пригнічених» груп, які час від часу влаштовують соціальні заворушення. Й. Галтунг вважає, що «структурне насильство» може протікати і без конфлікту, конфлікт виникає, коли інтереси панівних класів «центру» і «периферії» більше не збігаються і коли еліта периферії об'єднується з народом проти домінуючої нації. «Структурний конфлікт», або «структурне насильство», деформує оригінальний розвиток залежних країн, породжує внутрішні конфлікти, які у свою чергу впливають на міжнародні відносини. Тобто безліч міжгрупових конфліктів може бути віднесено до розряду структурних, бо їх існування породжене впливом як на індивідів, так і на цілі соціальні групи різних соціальних структур (фінансових і політичних еліт, структур влади, засобів масової інформації тощо).

Структурне насильство нерозривно пов'язане з культурним насильством, тобто систематичним посяганням на людську гідність і

самооцінку. Культурне насильство служить для виправдання, узаконення, маскуванню і натуралізації як прямих нападів на людей, так і структурного насильства. Має значення не тільки застосування насильства, а і його легітимація і натуралізація. Культурне насильство є символічним насильством, яке виражається в засобах масової інформації, релігії, ідеології, мові, мистецтві, науці, освіті і служить для узаконення прямого і структурного насильства. Дуглас Келлнер пише, що «медіакультури допомагають формувати поширене уявлення про світ і його найглибші цінності: воно визначає те, що вважається хорошим або поганим, позитивним або негативним, моральним чи злим» [40].

Цей вид насильства, на відміну від інших видів, пропонує людям знищувати один одного і бути нагородженим за це. Існує культура насильства, в якій школи та інші інструменти передачі та відтворення культури показують історію як послідовність війн; як правило, придушення конфліктів здійснюється безперечним батьківським авторитетом або владою чоловіка над жінкою; засоби масової інформації подають використання армій в якості основного способу вирішення міжнародних конфліктів.

Життя людини триває в атмосфері постійного насильства, яке щодня проявляється у всіх сферах і на всіх рівнях. Структурне насильство, включаючи страждання, голод, репресії та відчуження, найчастіше працює повільно, підриваючи людські цінності та, в кінцевому підсумку, людські життя. Навпаки, пряме насильство, як правило, працює набагато швидше і більш драматично.

Структурне насильство саме по собі суворо обмежене, воно навіть не розпізнає безпосередні видимі загрози. Тому замість того, щоб застосовувати єдиний або двосторонній підхід, автор теорії Й. Галтунг виступає за трикутний спосіб розуміння насильства і пропонує культурне, структурне та пряме насильство. Різниця між цими трьома формами насильства полягає в їх зв'язку з часом: пряме насильство є фактом;

структурне насильство – це процес; а культурне насильство змінюється протягом тривалих періодів. Три форми насильства тісно пов'язані одна з одною і допускають безліч різних комбінацій (шість можливих позицій, утворених обертанням трикутника). Структурне насильство є різновидом політичного насильства, яке реалізовується через примусовий ресурс. В свою чергу культурне насильство є різновидом структурного насильства, що проявляється у всіх сферах та на всіх рівнях, і служить виправданням прямих нападок на людей і прихованих процесів структурного насильства.

Отже, концепція структурного насильства Й. Галтунга розроблена поза часом і простором, вона є спробою розширити наявний спектр традиційних фізичних загроз в сфері нематеріальних активів, що має першорядне значення для виявлення основних причин насильства.

1.3. Опікунські і прийомні сім'ї як об'єкти структурного насильства

На сьогоднішній день в Україні існує достатня нормативно-правова база щодо захисту дитинства [10], але, незважаючи на увагу держави до питань попередження соціального сирітства, тенденції до його зростання посилюються, а концепція суспільного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, змінюється досить повільно. Як показує практика, діюча система державної опіки над дітьми не відповідає потребам дітей. У цій системі чільне місце займають колективні форми державного утримання дітей (інтернати, дитячі будинки), а впровадження сімейних форм (дитячі будинки сімейного типу, прийомні та патронажні сім'ї) розглядаються як заміщення однієї форми на іншу без якісного переосмислення [3].

Як свідчать дослідження, «соціалізація дітей, що утримуються в інтернатних закладах, потребує удосконалення, оскільки її негативні

аспекти досить вражаючі, зокрема: відсутність спілкування з біологічними батьками, деформація родинних зв'язків, дефіцит любові, ласки, уваги, звужене коло спілкування, закомплексованість, емоційне незадоволення, відсутність соціальних навичок особистого життя та ін. Тому зрозуміло, що в останні роки все більшої уваги і визнання набувають форми опіки, що в науковій літературі визначаються як альтернативні інтернатному утриманню, зокрема дитячі будинки сімейного типу (ДБСТ), прийомні сім'ї, опікунські сім'ї» [9, с. 106].

Під прийомною сім'єю розуміється «сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомні батьки – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та спільне проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У разі утворення прийомної сім'ї прийомні батьки беруть за плату прийомних дітей на власну житлову площу за наявності відповідних санітарно-гігієнічних та побутових умов (належного стану житлового приміщення, необхідної житлової площі, належного санітарного стану, наявності необхідних меблів, побутової техніки та інших предметів тривалого вжитку, наявності умов для проживання, виховання та розвитку дитини)» [22].

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування перебувають у прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I-IV рівня акредитації – до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів.

Влаштування дітей у прийомну сім'ю проводиться з урахуванням віку прийомних батьків та дітей, щоб на час досягнення обома прийомними батьками пенсійного віку всі прийомні діти досягли віку вибуття з прийомної сім'ї. У разі досягнення пенсійного віку одним з

прийомних батьків, час перебування дітей визначається за віком молодшого з батьків. В окремих випадках за згодою сторін прийомна сім'я може функціонувати і після досягнення прийомними батьками пенсійного віку, але не більше ніж протягом п'яти років. Не допускається одночасне застосування різних форм влаштування дітей у прийомну сім'ю, крім випадків, коли прийомні батьки перебувають з підопічним у сімейних чи родинних відносинах.

На виховання та спільне проживання у прийомну сім'ю влаштовуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, які перебувають на первинному обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на відповідній адміністративно-територіальній одиниці або перемістилися з тимчасово окупованої території чи району проведення антитерористичної операції. Прийомні батьки зобов'язуються «створити належні умови для всебічного розвитку дітей, одержання ними освіти, підготовки до самостійного життя та праці; захищати права та інтереси дітей; проводити щороку медичне обстеження дітей та виконувати рекомендації лікарів-спеціалістів; співпрацювати з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у ході здійснення соціального супроводження відповідно до порядку соціального супроводження прийомних сімей; у разі виникнення в прийомній сім'ї несприятливих умов для утримання, виховання і навчання прийомних дітей повідомляти про це місцеву службу у справах дітей; у роботі з дітьми дотримуватись вимог законодавства України про захист інтересів дітей та охорону дитинства; співпрацювати з місцевими службами у справах дітей та соціальними службами, залучати спеціалістів до вирішення проблемних питань; використовувати в повному обсязі та за призначенням державну соціальну допомогу, надану дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які виховуються в прийомній сім'ї, на забезпечення їх повноцінного харчування, утримання, виховання, розвитку і освіти; сприяти установленню контакту між дітьми, які виховуються у прийомній

сім'ї, та кандидатами в усиновлювачі, яких направила служба у справах дітей за місцем взяття дитини на місцевий, регіональний чи централізований облік дітей, які можуть бути усиновлені; забезпечувати право дитини на свободу світогляду та віросповідання; підвищувати свою кваліфікацію у сфері виховання дітей; у разі поповнення прийомної сім'ї дітьми, прийомні батьки подають службі у справах дітей за місцем проживання чи перебування довідку про доходи сім'ї за останні шість місяців без урахування державної соціальної допомоги на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, або довідку про подану декларацію про майновий стан і доходи (про сплату податку на доходи фізичних осіб та про відсутність податкових зобов'язань з такого податку)» [20].

Під опікою розуміється особлива форма державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишилися без піклування батьків. Відповідно до Сімейного кодексу України, «опіка встановлюється над неповнолітніми, що не досягли 15 років. Над неповнолітніми, що досягли п'ятнадцятиріччя, встановлюється піклування. Опіка та піклування встановлюються для виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих та майнових прав та інтересів цих дітей» [10].

Цінність опіки як форми соціального захисту дитини полягає в тому, що вона, як і усиновлення, покликана гарантувати створення сприятливих умов життя та розвитку дитини. При встановленні опіки не порушується зв'язок дитини з біологічними батьками (якщо вони живі), з близькими родичами та не припиняється правовий зв'язок між ними. Зазвичай, опікунами обираються особи, що мають родинні або близькі зв'язки з дитиною. Призначення опікунів-родичів обумовлюється традиціями, що мають історичне коріння, та спрямоване на збереження наявних родинних зв'язків. Оскільки для встановлення опіки необхідна згода опікуна, то,

зрозуміло, що опікун усвідомлено та добровільно бере на себе відповідальність за життя, здоров'я, благополуччя дитини, а також за збереження її майна.

Право та обов'язок опікуна – виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний та духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до праці та самостійного життя, захищати її права та інтереси; раз на рік здійснювати повне медичне обстеження підопічного; проживати разом із ним, навіть бути прописаним на житловій площі дитини на період виконання своїх обов'язків. Обов'язки з опіки та піклування щодо дитини виконуються безоплатно, крім того, опікун зобов'язаний подавати звіти про свою діяльність до служби у справах неповнолітніх та довідки про отримання пенсії, аліментів та інших видів державної допомоги [10].

На підставі зробленого нами дослідження, можна зробити наступні висновки. В умовах нестабільності збільшується кількість випадків насильницьких дій вербального характеру з боку представників офіційних структур. Насамперед жертвами стають вразливі категорії громадян, серед них – опікунські та прийомні сім'ї, які виховують «проблемних» дітей. Негативна оцінка дітей автоматично переноситься на батьків, які зазнають критики, залякування, відмови від допомоги, свідомого приховування необхідної інформації, перекладання обов'язків. Таке відношення з боку представників законної влади до опікунських і прийомних сімей породжує недовіру та підвищує рейтинг громадських організацій, як надійних та відповідальних об'єднань.

Серед причин, що можуть сприяти упередженому ставленню до прийомних і опікунських батьків, є викривлене розуміння мети створення прийомної чи опікунської сім'ї. Поширеною в суспільстві є думка, що прийняття дитини в прийомну сім'ю відбувається лише з корисливою метою задля отримання грошових виплат, безкоштовної робочої сили, чи щоб тримати «іграшку» для загоєння своїх душевних ран.

Таким чином, опікунські і прийомні сім'ї є об'єктами структурного насильства і потребують допомоги соціальних працівників у посиленні здатності протистояти тиску з боку представників офіційних структур та знаходити вихід з проблемних ситуацій.

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ СТРУКТУРНОГО НАСИЛЬСТВА СТОСОВНО ОПКУНСЬКИХ І ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ

2.1. Характеристика технології профілактики

Профілактика є складовою частиною будь-якої діяльності, вона включає в себе комплекс заходів, які повинні попередити погіршення функціонування об'єкта діяльності та виникнення проблем. Особливо профілактика актуальна щодо соціальних проблем, запобігти яким часто простіше, ніж подолати їх негативні наслідки [16, с. 19].

За В. Шахрай «соціальна профілактика (превенція) – це науково обгрунтований і такий, що своєчасно застосовується, вплив на соціальний об'єкт з метою збереження його функціонального стану та попередження можливих негативних процесів у його життєдіяльності» [27, с. 50]. Термін «профілактика» походить від грецької мови і означає «запобіжний». Ефективність здійснення соціальної профілактики багато в чому визначається професіоналізмом суб'єкта впливу і комплексним характером її застосування. Соціальна профілактика створює передумови для процесу нормальної соціалізації особистості, що ґрунтується на пріоритеті принципів законності і моралі.

Дослідник В. Лютий визначає соціальну профілактику (попередження, превенція) як «діяльність з попередження соціальної проблеми, соціального відхилення чи втримання їх на соціально терпимому рівні через усунення або нейтралізацію причин, що їх породжують. Вона спрямована на попередження можливих фізичних, психологічних чи соціокультурних колізій в окремих індивідів і «груп ризику», збереження, підтримку та захист нормального рівня життя і

здоров'я людей, сприяння їм у досягненні поставлених цілей та у розкритті їхнього внутрішнього потенціалу» [16, с. 50].

Предметом соціальної профілактики можуть бути: соціально-економічні проблеми; безробіття, злочинність, наркотизм, бездоглядність дітей (негативні соціальні явища); соціальні хвороби (хвороби, що складають особливу соціальну небезпеку та поширення яких пов'язано із соціальними умовами та особливостями поведінки певних суспільних верств – хвороби, що передаються статевим шляхом, ВІЛ, туберкульоз, хвороби репродуктивної системи); нездоровий спосіб життя, згубні звички (паління, зловживання алкоголем, токсикоманія); особистісні проблеми, що мають широке поширення і соціальні наслідки (інвалідність, самотність, психічні розлади); деструктивні конфлікти (міжгрупові, сімейні, міжособистісні).

Взагалі метою соціальної профілактики вважається створення умов для уникнення чи успішного подолання суспільством проблем, для повноцінного розвитку життєдіяльності людей та задоволення ними своїх потреб у такий спосіб, що не призводить до негативних наслідків. Під об'єктом профілактики виступають: окремі особи, соціальні групи, верстви населення, котрі страждають або можуть постраждати від проблем та негативних явищ; особи, соціальні групи, що своїми діями, поведінкою, способом життя спричинюють проблеми; особи, соціальні групи і організації, від дій яких залежить подолання причин негативних явищ та їх наслідків.

Залежно від об'єкта профілактичного впливу, соціальну профілактику поділяють на загальну, спеціальну та індивідуальну. Загальна профілактика охоплює широкі верстви суспільства і спрямовується на подолання загальних, універсальних причин проблеми. Спеціальна профілактика спрямовується на соціальні групи, які знаходяться в особливих умовах, що збільшують ризик виникнення та загострення проблеми. Індивідуальна профілактика спрямовується на

окрему особистість і має на меті подолання специфічних для неї чинників проблеми.

Залежно від того, на якому етапі розвитку проблеми та її впливу на ту чи іншу соціальну групу відбуваються профілактичні заходи, виділяють такі види профілактики:

- первинну профілактику – діяльність, спрямовану на попередження виникнення проблеми;

- вторинну профілактику – діяльність спрямовану на попередження загострення проблеми та її наслідків серед осіб, що відчули на собі її негативний вплив;

- третинну профілактику – роботу, спрямовану на попередження рецидивів проблеми чи негативного явища в осіб, які постраждали від них і проходять реабілітацію.

Суб'єктами профілактичної роботи виступають як спеціально створені організації, фахівці, так і будь-яка установа, окремі особи, зацікавлені в попередженні і подоланні проблеми і наділені необхідними для цього ресурсами. Ефективність соціальної профілактики залежить від того, наскільки повно при визначенні змісту і методів роботи бралися до уваги всі чинники, що призводять до виникнення і загострення проблем. Профілактика будь-якої соціальної проблеми повинна бути спрямована як на соціальне середовище, в якому вона виникає, так і на особистість, яка від цієї проблеми страждає та має вплинути на соціальні і особистісні чинники проблеми [16, с. 19-21].

Виділяють такі завдання соціальної профілактики: дослідити причини і чинники проблеми чи негативного соціального явища; запобігти негативному впливу середовища, що породжує проблеми чи знижує адаптивні можливості людини; усунути, нейтралізувати дію негативних соціальних чинників проблеми або компенсувати їх вплив; збільшити можливості для задоволення потреб, подолання проблем, повноцінної життєдіяльності (підвищити соціальні ресурси); подолати особистісні

чинники, що сприяють виникненню чи загостренню проблем або заважають їх вирішенню; підвищити особистісні ресурси; організувати взаємодію суб'єктів вирішення проблеми, організувати діяльність, спрямовану на попередження виникнення проблем та їх розв'язання. На основі завдань формуються основні напрями соціальної профілактики і обираються методи, що використовуються для здійснення завдань профілактики.

До основних аспектів профілактичної роботи з клієнтом відносять: когнітивний, що включає всі психічні процеси, пов'язані з пізнанням (відчуття, сприйняття, уявлення, пам'ять, мислення, уяву і т. д.); емоційний, що включає в себе різні моральні почуття та емоційні стани; діяльнісно-практичний або поведінковий, що пропонує певну спрямовану діяльність людини в соціальній практиці.

Розглядаючи соціальну профілактику як свідому і соціально організовану діяльність, можна виділити послідовний ряд її основних стадій.

1. Стадія попередження – основним завданням є впровадження заходів, які формують у людини соціально прийнятну систему цінностей, потреб і уявлень. Це дозволить їй уникати таких форм поведінки та діяльності, які можуть ускладнити як власний процес життєдіяльності, так і найближчого оточення.

2. Стадія запобігання – спрямована на прийняття своєчасних і ефективних заходів недопущення виникнення ситуації, яка загрожує ускладненням процесу життєдіяльності суб'єкта. Так, навчаючи дитину правилам поведінки на дорозі, батьки, школа і суспільство отримують можливість значно знизити ризик потрапляння її в дорожньо-транспортну пригоду.

3. Стадія припинення – використовуючи соціально прийнятні способи, блокуються форми діяльності та поведінки суб'єкта, які можуть призвести до виникнення негативних наслідків як для нього і його найближчого

оточення, так і для суспільства в цілому. Саме на вирішення цієї задачі направлена наявна в будь-якому суспільстві система законодавчих, морально-етичних, педагогічних, адміністративних та інших санкцій, що карають за вчинення певних дій [14, с. 31].

Успіх профілактичної роботи багато в чому залежить від дотримання основних принципів соціальної профілактики, а саме: вільний вибір людиною своєї поведінки; ненасильницький характер профілактики, добровільність участі представників цільових груп; безпечність профілактичних дій для представників цільових груп та їх виконавців; відповідність профілактичних дій потребам та інтересам представників цільових груп, їх віковим і соціокультурним особливостям; попереджувальний характер профілактики, що передбачає початок профілактичної роботи ще до того, як проблема виникла або загострилася.

Застосовуючи у програмі або проєкті технологію соціальної профілактики, необхідно враховувати певні показники для визначення ефективності даної технології, а саме: зниження рівня поширеності проблеми у суспільстві, на окремій території або в середовищі певної соціальної групи (негативне явище, що розглядається у роботі); об'єктивні зміни в поведінці людей стосовно проблеми чи негативного явища; зміна уявлень представників цільових груп профілактики щодо проблеми та ставлення до неї; поліпшення самопочуття представників цільової групи, позитивні зміни в їх фізичному і психічному стані, підвищення їх соціально корисної активності.

До теперішнього часу пріоритет віддавався вторинному і третинному рівням боротьби з насильством, тобто надання допомоги жертвам і покарання злочинців. Хоча така робота важлива і повинна проводитись, все ж є потреба і в більш суттєвій увазі до первинних заходів, тобто недопущення самого факту насильства.

2.2. Форми і методи профілактичної роботи соціального працівника з опікунськими і прийомними сім'ями

До основних форм організації профілактичної діяльності соціального працівника з опікунськими і прийомними сім'ями відносяться профілактичні заходи та профілактичні програми.

На думку В. Лютого, «профілактичний захід – це спеціально організована взаємодія виконавців профілактичної роботи (фахівців або волонтерів) і представників цільової групи, спрямована на попередження соціальної проблеми чи подолання окремих її чинників. Основними видами заходів, що здійснюються в процесі соціальної профілактики, є масові акції («Дні боротьби...», мітинги, походи, фестивалі, конкурси, концерти, зустрічі), інформаційно-просвітницькі та навчальні заходи (круглі столи, семінари, лекції, тренінги, теле- та радіопрограми тощо), заходи з поширення науково-популярної літератури та соціальної реклами, з надання матеріально-побутової допомоги, з контролю за дотриманням норм» [16, с. 27-28]. Профілактичні заходи можуть здійснюватися окремо один від одного або бути складовим елементом профілактичних програм.

Науковець В. Лютий виділяє профілактичну програму, як одну із основних форм здійснення профілактичної роботи, та визначає як «спеціально розроблену систему заходів, спрямованих на попередження конкретної соціальної проблеми. Профілактична програма реалізується на певній території або в певних установах і має чітко визначений термін. Профілактичні програми можуть передбачати як здійснення окремих заходів, так і довготривалі профілактичні впровадження (наприклад, організація діяльності консультативних пунктів)» [16, с. 27-28].

Профілактичні програми залежно від рівня впливу можна поділити на міжнародні (глобальні, міждержавні), загальнодержавні (національні), регіональні та локальні (що реалізуються на рівні територіальних спільнот). Залежно від спрямованості профілактичного впливу програми

поділяються на комплексні та вузькоспрямовані. Комплексні профілактичні програми передбачають вплив на всі чинники проблеми, вузькоспрямовані – на подолання її окремих чинників.

Суб'єктами реалізації профілактичних програм можуть виступати міжнародні організації, такі як: ООН, ЮНІСЕФ, держава у цілому, міністерства, органи місцевого управління, громадські організації. До виконання профілактичних програм залучаються як фахівці в тій чи іншій галузі, так і волонтери або студенти.

Профілактичні програми, як зазначає В. Лютий, «дозволяють у повному обсязі реалізувати технологію комплексної соціальної профілактики. Програмою передбачаються дії у різних напрямках профілактики та залучення до її реалізації фахівців різних спеціальностей, співпраця установ та організацій, що зацікавлені у попередженні проблеми. Як правило, ефективність реалізації профілактичної програми залежить від того, наскільки обрані методи профілактики відповідають особливостям цільової групи та можливостям виконавців, від злагодженості дій суб'єктів реалізації програми та зацікавленості представників цільової групи в її успішності» [16, с. 27-28].

Профілактичні заходи будуть ефективні лише у комплексі з іншими заходами в процесі реалізації профілактичної програми. Організовувати профілактичну роботу лише у формі окремих, не пов'язаних між собою заходів доцільно тоді, коли причини проблеми носять поверховий характер.

Соціальна профілактика негативних явищ може здійснюватись на рівні всього суспільства, окремого регіону, макросередовища (макрорівень), окремої соціальної групи, установи, організації, мікросередовища (мікрорівень), окремого індивіда (індивідуальний рівень). Профілактична робота на макрорівні реалізовується у вигляді комплексних профілактичних програм, кампаній у засобах масової інформації, масових заходів, координованої діяльності мережі установ та

організацій. На мікрорівні профілактика здійснюється у вигляді спеціальних програм, заходів і окремих дій в межах установ, організацій та за місцем проживання. Індивідуальний рівень профілактики – робота, що проводиться спеціалістами та волонтерами з окремими особами. Тому методи соціальної профілактики поділяють залежно від характеру проблеми: макрорівень – аналіз статистичних даних, соціологічні дослідження, експертна оцінка, контент-аналіз; мікрорівень – соціологічні дослідження, анкетування, групове та індивідуальне інтерв'ю, спостереження, експертна оцінка, соціально-психологічні тренінги, рольові, розвиваючі ігри, опитування, фокусні групи, лекції, круглі столи; індивідуальний рівень – інтерв'ю, методи психодіагностики, спостереження, психотерапія, психологічний тренінг, соціальне навчання, профілактична бесіда, стимулювання розвитку нових навичок.

У роботі з опікунськими і прийомними сім'ями соціальний працівник використовує такі основні методи профілактики тиску з боку представників офіційних структур як гра, тренінг, профілактична бесіда, соціальна реклама та інші.

Гра – емоційно-забарвлена діяльність, що в умовних обставинах моделює ті чи інші пов'язані із проблемою аспекти життєдіяльності людини або розвиває якості, необхідні для подолання проблеми. Також рольова гра як окремий метод, використовується для відтворення умовних обставин проблемних ситуацій. У роботі з даною категорією сімей можна виділити такі переваги, як підбадьорення, жваві емоції, підвищення активності; гра дає можливість у безпечних умовах відчувати на собі проблему та спробувати знайти шляхи її вирішення. До недоліків відносимо погане засвоєння інформації; умовність, нереальність гри знижує її ефективність.

Одним з найефективніших методів у роботі з опікунською і прийомною сім'єю вважається тренінг – групова робота, спрямована на

отримання знань, розвиток вмінь і формування навичок подолання проблем та соціальної поведінки.

У профілактичній роботі використовуються тренінги комунікативних вмінь, психотерапевтичні тренінги, комплексні навчальні тренінги та особистісного зростання. Тренінг найбільш підходить даній категорії, оскільки він орієнтований на групову роботу та активність учасників. Ведучі, в ролі яких виступають соціальний працівник і психолог, взаємодіють з учасниками й, враховуючи індивідуальний підхід (учасники можуть переживати різні почуття – від роздратування до байдужості), організують роботу всієї групи так, щоб у всіх учасників залишилися позитивні відчуття, нові знання, вміння і навички [11, с. 74]. Перевагами тренінгу є те, що отриманий досвід учасники можуть поширювати серед інших у неформальному спілкуванні; цей метод сприяє формуванню поглядів, емоційного ставлення, навичок поведінки. Що стосується недоліків, то застосування тренінгу потребує значної мотивації учасників, вимагає значних витрат часу; потребує ґрунтовної підготовки тренера.

Метод профілактичної бесіди може бути ефективним, якщо витримуються всі етапи. Початковий етап – консультант (соціальний працівник) встановлює емоційний контакт із співбесідником, виявляючи доброзичливість, співчуття і особливу коректність. 2-й етап – консультант (соціальний працівник) намагається встановити першопричини проблеми, що назріває. 3-й етап – консультант (соціальний працівник) разом з клієнтом намагається сформулювати нову модель його поведінки, яка б дозволила попередити негативний розвиток подій. 4-й етап – завершальний, консультанту (соціальному працівнику) важливо досягти внутрішнього прийняття його співбесідником нової моделі поведінки чи іншого розуміння проблеми, а також налаштованості на успіх. Профілактичні бесіди застосовуються і в системі заходів попередження батьківських зловживань у ставленні до дітей. Метод профілактичної

бесіди застосовується також у практиці роботи телефонів довіри. Завдяки зусиллям профконсультантів, які там працюють, вдається попередити кризовий розвиток подій, допомогти розрядити конфліктну ситуацію [27,с.50]. Переваги методу: швидко організовується; охоплює велику кількість людей; мінімальне використання технічного обладнання; надання систематизованої інформації. Недоліками методу є обмеженість емоційного впливу; не впливає на поведінку; інформацію можуть забути.

Соціальна реклама – поширення засобами масової комунікації інформації, що стосується соціальних цінностей. Це інформаційний феномен і важливий інструмент у формуванні цивілізованого суспільства. За її допомогою можна окреслити проблеми соціуму й визначити шляхи їх розв'язання. Метою соціальної реклами є протистояння негативним впливам, позитивний вплив на людську свідомість, особливо на формування певного стилю, способу життя молодого покоління [28, с. 47]. Даний метод можна використовувати задля зміни думки суспільства про опікунські і прийомні сім'ї. Перевагами є вплив на велику кількість людей; викликає інтерес до проблеми. До недоліків даного методу відносимо нав'язливість соціальної реклами.

Окрім використання специфічних методів соціальної профілактики у роботі з прийомними та опікунськими сім'ями, на думку Л. Кузнецової, доцільно використовувати такі як:

1. Медико-соціальні, спрямовані на створення необхідних умов для збереження прийняттого рівня фізичного та соціального здоров'я людини. До їх числа відносяться медико-соціальне просвітництво, пропаганда здорового способу життя, медико-соціальний патронаж тощо.

2. Організаційно-адміністративні: створення системи соціального контролю, розробка відповідної правової та законодавчої бази, формування системи органів і установ для здійснення діяльності соціальної профілактики. До цієї групи методів належать соціальний

контроль і соціальний нагляд, соціальне управління і соціальне планування.

3. Правові: розробка і створення відповідної системи правових норм і правил поведінки та діяльності людей в усіх областях соціального життя і створення ефективної та наявної системи контролю за виконанням цих норм і правил. До цієї групи методів належать правова просвіта, правовий контроль, правові санкції.

4. Педагогічні: формування у різних соціальних суб'єктів соціально прийнятної системи цінностей, норм, стереотипів та ідеалів, підвищення рівня знань і розширення кругозору. До їх числа відносяться методи освіти, виховання.

5. Економічні: спрямовані на підтримку прийняттого і гідного рівня життя людини і створення необхідних умов для задоволення її матеріальних потреб. Найбільш часто для вирішення таких завдань використовуються економічне стимулювання, економічне заохочення, економічна підтримка.

6. Політичні: створення в суспільстві ефективної системи політичних прав, свобод, цінностей і орієнтирів, що дозволяють всім соціальним суб'єктам відстоювати свої інтереси в соціально прийнятних і допустимих рамках. На практиці використання зазначених методів соціальної профілактики буде істотно вище за умови їх комплексного використання [14, с. 31-32].

Методи мають свої різновиди залежно від цілей соціально-профілактичних заходів:

1. Нейтралізуючі – спрямовані на припинення будь-яких дій, наприклад (арешт і тимчасова ізоляція);

2. Компенсуючі, метою яких є заповнення понесеної суб'єктом втрати, наприклад призначення і виплати пенсії з непрацездатності;

3. Попереджувальні – дозволяють не допустити виникнення обставин, що спричиняють соціальні чи особистісні відхилення;

4. Контролюючі: сприяють подальшому спостереженню за ефективністю соціально-профілактичних заходів;

5. Усуваючі: спрямовані на усунення обставин, подібних до влаштування дитини в інтернатний заклад [14, с. 31-32].

Отже, правильний підбір методів профілактичного впливу, їх своєчасна і професійна реалізація забезпечують ефективність соціальної профілактики. У соціальній роботі це означає попередження несприятливого розвитку тих чи інших соціальних процесів, збереження, підтримку і захист нормального рівня життя і здоров'я людей. Профілактика дозволяє зберегти суспільство і особистість від втрат і серйозних зусиль з подолання стійких негативних явищ та процесів, адже легше попередити і запобігти їхній появі, ніж потім переборювати ці негативні явища та процеси.

2.3. Характеристика волонтерського проєкту «Як протидіяти насильству»

Аналіз чинних соціальних програм дозволив виділити способи вирішення проблеми структурного насильства з опікунськими і прийомними сім'ями [4]. Мова йде про проведення комплексної, орієнтованої на різні групи населення інформаційно-просвітницької та роз'яснювальної роботи, спрямованої на запобігання насильству. Результатом має стати підвищення рівня обізнаності населення з питань запобігання та протидії насильству, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки. У державній цільовій соціальній програмі підтримки сім'ї мова йде про необхідність пропаганди сімейних цінностей з формування сім'ї, здатної самостійно розв'язувати проблеми, забезпечувати власний розвиток, брати активну участь у житті громади.

Мета проєкту: сприяти зниженню негативних наслідків системного насилля шляхом підготовки прийомних і опікунських сімей, а також представників офіційних структур, до партнерської взаємодії.

Завдання проєкту:

- підвищення компетентності прийомних батьків і опікунів щодо правильного реагування на насильницькі дії офіційних осіб;
- сприяння особистісному зростанню прийомних батьків і опікунів, розвиток навичок самоконтролю, саморегуляції, самооцінки;
- сприяння рефлексії власних дій представниками офіційних організацій, які надають освітні, соціальні, медичні послуги.

Бенефіціари: Цільова група, на яку спрямований проєкт:

- 15 прийомних батьків та опікунів, які виховують дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування – «особливих» дітей (проживають у м. Херсоні);
- 40 соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл м. Херсона;
- 25 представників соціальних служб м. Херсона, залучених до роботи з сім'ями та дітьми.

Ресурси проєкту: Людські – волонтери ХДУ (5 осіб), психологи соціально-психологічної служби ХДУ, 40 соціальних педагогів загальноосвітніх шкіл м. Херсона, 25 фахівців соціальних служб.

Матеріальні – приміщення загальноосвітньої школи (для проведення занять з класними керівниками); навчальна аудиторія ХДУ (для проведення семінару з представниками соціальних служб); приміщення громадської організації «Мій дім» (для проведення Школи соціально-психологічної безпеки).

Фінансові – 54400 грн (див. додаток А).

Основні етапи упровадження проєкту:

Попередній етап

Обґрунтування проблеми, оцінка сукупності факторів, що обумовили її виникнення. Розробка програми й інструментарію

емпіричного дослідження – анкети (див. додаток Б). Проведення дослідження.

Уточнення критеріїв і показників виконання проєкту. Розробка програми моніторингу і оцінювання.

Розробка програми реалізації проєкту.

Розробка навчально-методичного забезпечення проєкту.

Термін реалізації попереднього етапу: 1 місяць.

Організаційний етап

Організація партнерської взаємодії з учасниками проєкту (укладання договорів про наміри спільної реалізації проєкту).

Організація групи батьків для навчання у Школі соціально-психологічної безпеки.

Створення ініціативної групи серед студентів, які навчаються за спеціальністю «Соціальна робота». Підготовка волонтерів до роботи у проєкті.

Організація презентації проєкту. Визначення завдань учасників. Встановлення способів координації взаємодії, висвітлення проєкту у ЗМІ.

Підготовка приміщення і навчально-методичних матеріалів для проведення Школи соціально-психологічної безпеки, семінару для фахівців соціальних служб і соціальних педагогів, а також класних керівників.

Термін реалізації організаційного етапу: 1 місяць.

Етап реалізації програми дій.

Передбачає реалізацію заходів, запланованих на попередньому етапі. Серед форм роботи, передбачених у проєкті, слід виокремити такі:

1. Проведення тренінгів для батьків, метою яких є особистісне зростання та формування почуття приналежності до суспільства та усвідомлення соціальної повноцінності.

2. Створення групи підтримки з числа батьків, які мають особливих дітей та зазнають тиску з боку оточуючих.

3. Проведення спеціальних вправ для зняття емоційної напруги.

Термін реалізації етапу: 3 місяці.

Контрольно-рефлексивний етап

Поширення серед громадськості наявності даної проблеми та шляхів її вирішення, через залучення ЗМІ та мережу Інтернет.

Термін реалізації етапу: 1 місяць

Строк реалізації проекту: 6 місяців.

Очікувані результати від проекту

Батьки: когнітивна сфера – набуття здатності аналізувати висловлювання інших, шукати помилки та логічні суперечності у судженнях; розвиток умінь розпізнавання, адекватної оцінки та вираження емоційних станів. Афективна сфера – покращення соціального самопочуття батьків, підвищення впевненості у собі. Поведінкова сфера – набуття умінь ефективних способів спілкування (у тому числі уміння слухати та розуміти співбесідника); на 30% збільшення фактів участі батьків у різних формах партнерської взаємодії школи і сім'ї.

Фахівці: осмислення неусвідомлюваних паттернів поведінки щодо клієнтів фахівцями соціальних служб (розвиток рефлексивних здатностей), батьківською громадськістю; набуття здатності уникати опору з боку клієнтів; оволодіння адекватними поведінковими паттернами в ситуаціях утрудненого спілкування; розвиток рефлексивних умінь.

Волонтери: набуття досвіду встановлення контакту з людьми, професійне самовизначення (оцінка власної здатності працювати у сфері соціальної роботи), набуття досвіду застосування психолого-педагогічних методів.

Зміст проекту

Загрози з боку офіційних структур, з якими доводиться взаємодіяти, зумовлюють посилення залежності персональної безпеки особистості від власної компетентності [4]. Запропоновані заходи дозволять формувати у межах проекту суб'єкта соціально-психологічної безпеки, що володіє

навичками соціальної перцепції та інтеракції, уміє протистояти негативним впливам соціального середовища [5]. У межах проєкту передбачається проведення діагностичної, корекційно-розвивальної, консультативної та просвітницької роботи з метою збереження психологічного здоров'я, посилення соціально-психологічної захищеності, збереження функціональної здатності учасників проєкту.

Школа соціально-психологічної безпеки

Мета: формування готовності прийомних батьків і опікунів розпізнавати і протидіяти насильницьким діям з боку представників офіційних організацій.

Навчально-методичне забезпечення: програма курсу та методичні розробки 12 занять (щотижнево протягом 3 місяців).

Абетка психологічного здоров'я

Мета: запобігання деструктивному впливу вербальної агресії на здоров'я батьків «проблемних» дітей.

Навчально-методичне забезпечення: розробка брошури 1) правила розпізнавання насильства; 2) розуміння причин насильства; 3) правила поведінки в ситуації насильства; 4) прийоми психорегуляції емоційних станів. А також розробка електронної версії, ілюстрованої рисунками та з використанням відеофайлів.

Семінар «Переваги партнерської взаємодії»

Мета: сприяння осмисленню власних паттернів агресивної поведінки та забезпечення корекції.

Об'єкт: 1) колектив загальноосвітнього закладу (семінар рекомендується провести спочатку для соціальних педагогів шкіл, а потім через них – у навчальних закладах); 2) представники соціальних служб (семінар рекомендується провести на базі Херсонського державного університету).

Навчально-методичне забезпечення: методичні розробки 2 занять, а також створення електронної версії для поширення у навчальних закладах та соціальних службах.

Методи і технології проєкту:

Технології: профілактика насильства, соціальний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Методи:

1. Психолого-педагогічні – лекція, семінар, тренінг, інформаційно-консультативні бесіди, інформування.
2. Терапевтичні – рольове моделювання, психотерапія, арттерапія.
3. Організаційні – інструктування.

Отже, даний проєкт націлений на зниження негативних наслідків структурного насильства, встановлення партнерської взаємодії між опікунськими і прийомними сім'ями та представниками владних структур, а також на покращення соціального самопочуття батьків та фахівців із соціальної роботи. До основних етапів упровадження проєкту відносимо: попередній етап, організаційний та контрольо-рефлексивний. Кожен з етапів включає в себе певні дії, за допомогою яких розвивався та був впроваджений проєкт. У межах проєкту «Як протидіяти насильству» було проведено семінар «Переваги партнерської взаємодії» для представників владних структур; розроблено інформативну брошуру про правила розпізнавання насильства, прийоми та правила поведінки під час конфліктних ситуацій з представниками державних органів влади; проведено тренінгові заняття для протидії насильницьких дій вербального характеру. Технології проєкту – соціальна профілактика та соціальний супровід сімей. До основних методів, що використовувались у проєкті відносяться: психолого-педагогічні (семінар, тренінг), терапевтичні (рольова гра, арттерапія), організаційні (інструктування).

ВИСНОВКИ

У наукових дослідженнях існує багато варіантів визначення насильства. Воно являє собою певні дії, є формою примусу чи силовими методами однієї або багатьох людей щодо інших; насильство посягає на гідність та свободу людської волі. Наслідки насильства можуть бути не тільки явними, але і прихованими, які тривають багато років після нанесення шкоди. Неважливо, чи є акти насильства публічними або прихованими від громадськості, відбуваються вони у відповідь на чийсь дії або ж відбуваються за своєю ініціативою, є вони злочином чи ні. Кожен з цих аспектів важливий для розуміння причин насильства і для розробки превентивних програм.

Структурне насильство носить системний характер і виступає функцією суспільної системи або її окремих підсистем. Воно є прихованим, опосередкованим, знеособленим і не має такої очевидної дії як пряме насилля. Суб'єкти структурного насильства, у ролі яких виступають політичні еліти, діють не прямо, а через певні інститути, а їхня діяльність спрямована на порушення прав, свобод, інтересів та потреб інших людей. До форм структурного насилля відносять сегментацію, фрагментацію, маргіналізацію, проникнення, експлуатацію.

Опікунські й прийомні сім'ї є об'єктами структурного насильства, адже негативна оцінка дітей, яких беруть на виховання та під опіку, переноситься на батьків. Формами прояву структурного насильства є свідоме приховування необхідної інформації, критика посадовцями прийомних батьків і опікунів, висміювання їх, відмова від допомоги, ухилення від прийняття рішень на користь опікунських і прийомних сімей, необґрунтоване підвищення вимог та постійне акцентування на відповідальності, ухилення від відповідальності (за навчання дітей), залякування, приниження людської гідності. У результаті подібних дій у прийомних батьків та опікунів з'являється почуття вини, відчуття

безпорадності, розгубленості, відчаю, зниження відчуття безпеки. Характерною є поява недовіри до офіційних осіб, відсторонення від спілкування з ними (пропуски батьківських зборів, уникнення звернення за необхідною допомогою).

Профілактика структурного насильства стосовно опікунських і прийомних сімей включає в себе комплекс заходів, які повинні попередити погіршення функціонування форм сімейного влаштування дітей та виникнення проблем. Основною метою соціальної профілактики вважається створення умов для уникнення чи успішного подолання суспільством проблем. У сучасній практиці соціальної роботи виділяють первинну, вторинну та третинну профілактику. Щоб визначити ефективність профілактики необхідно враховувати такі показники: зниження рівня поширеності проблеми у суспільстві; об'єктивні зміни в поведінці людей стосовно проблеми чи негативного явища; зміна уявлення представників цільових груп профілактики щодо проблеми та ставлення до неї; поліпшення самопочуття представників цільової групи, підвищення їх соціально корисної активності.

У роботі з опікунськими та прийомними сім'ями соціальний працівник використовує такі форми роботи, як профілактичний захід і профілактичну програму. Основними видами профілактичних заходів є масові акції, інформаційно-просвітницькі та навчальні заходи (круглі столи, семінари, лекції, тренінги, теле- та радіопрограми тощо), заходи з поширення науково-популярної літератури та соціальної реклами, з надання матеріально-побутової допомоги, з контролю за дотриманням норм. Профілактичні заходи будуть ефективні лише у комплексі з іншими заходами в процесі реалізації профілактичної програми. Профілактична програма реалізується на певній території або в певних установах і має чітко визначений термін дії. До методів, які доцільно використовувати у роботі з даною категорією, відносять рольову гру, тренінг, соціальну рекламу, профілактичну бесіду тощо. Завдяки впровадженню соціальними

працівниками форм і методів технології профілактики у роботу з опікунськими та прийомними сім'ями, ці категорії сімей навчаються протидіяти негативному впливу та налагоджувати партнерську взаємодію з представниками офіційних структур. Протидія насильству в інституційному середовищі є підґрунтям не тільки психологічного благополуччя прийомних батьків і опікунів, але й успішного виконання батьківських функцій, зниження соціальної напруженості у суспільстві.

Нами було розроблено волонтерський проєкт «Як протидіяти насильству» для профілактики явища структурного насильства серед опікунських і прийомних сімей. Метою проєкту є зниження негативних наслідків структурного насильства, шляхом взаємодії представників владних структур з прийомними та опікунськими сім'ями; встановлення довірливих та партнерських відносин у подальшій взаємодії. Для більш ефективного та кращого результату партнерської взаємодії було розроблено ряд заходів, таких як: «Школа соціально-психологічної безпеки», зміст якої полягає у підготовці опікунських та прийомних сімей до засвоєння прийомів протидії структурного насильства з боку представників офіційних структур; «Абетка психологічного здоров'я», яка представляє собою розробку брошури з інформування прийомних та опікунських сімей щодо правил розпізнавання, розуміння причин насильства, прийоми психорегуляції емоційного стану та ін. Для представників владних структур пропонується провести семінар на тему «Переваги партнерської взаємодії» для глибокого осмислення стилів своєї поведінки щодо клієнтів.

Очікувані результати від впровадження проєкту полягають у набутті умінь ефективних способів спілкування та залагодження конфліктних ситуацій, покращення соціального самопочуття з боку батьків; оволодіння техніками активного слухання та осмислення паттернів своєї поведінки у роботі з клієнтами, набуття вмінь зняття психоемоційної напруги з боку фахівців соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балацька О.В. Сутність та специфічні риси політичного насилля як засобу здійснення влади. *Грані*. 2015. № 5. С.172-178. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opaс/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Grani%5F2015%5F5%5F32%2Epdf (дата звернення 03.03.2020).
2. Всесвітній звіт про насильство та здоров'я ВООЗ 2002, Женева, стор. 5: <http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/9241545615.pdf> (дата звернення 08.03.2020).
3. Грабчак О. В. Соціальна реклама та її роль у процесах саморегуляції суспільства. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2015. №24. С. 44-52.
4. Герасіна Л.М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2015, № 1148. С. 35,41. URL:<https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/download/4464/4036> (дата звернення: 10.03.2020).
5. Гилинский Я.И. Социальное насилие: монография. Санкт-Петербург: ООО Издательский Дом «Альфа-Пресс», 2013. 185с.
6. Гусейнов А. А. Понятия насилия и ненасилия. Вопросы философии. 1994. № 6. С. 35-41.
7. Ениколопов С.Н. Понятие Агрессии в современной психологии. МГППУ, электронная библиотека, 2007 2020. URL:[http://psychlib.ru/mgppu/periodica/pp102001/PP011060.HTM#\\$p60](http://psychlib.ru/mgppu/periodica/pp102001/PP011060.HTM#$p60) (дата звернення 15.03.2020).
8. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / Алексеєнко Т. Ф. та ін. /за заг. ред. І. Д. Звереві; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ін-т проблем виховання НАПН України та ін. Київ; Сімферополь: Універсум. 2012. 535 с.

9. Заверико Н.В. Соціально-педагогічна робота з опікунською сім'єю. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Педагогічні науки.* 2008. №1. С.106,110. URL:http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/ped_2008_1/2008-26-06/zaveryko.pdf (дата звернення 15.03.2020).
10. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту дітей. – К.: Дитячий фонд ООН «ЮНІСЕФ», 2002. – 318 с.
11. Ігнатенко К. В. Методика проведення тренінгу для прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників / К. В. Ігнатенко // *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки.* – 2016. – Вип. 133. – С. 73-75. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2016_133_19 (дата звернення 15.03.2020).
12. Кальницька К. О., Шакур Н.В. Насильство як соціальний феномен: соціально-психологічні причини та етико-моральні засади протидії. *Проблеми політичної психології.* 2017. №6. С. 19-32.
13. Комарова Н., Пеша І. Посібник для соціальних працівників щодо підготовки та соціального супроводу прийомних дітей та дитячих будинків сімейного типу: У 2-х кн. К.: Держслужба, 2006.- Кн.1. 118 с.
14. Кузнецова Л.П. Основные технологии социальной работы: Учебное пособие. Владивосток: Изд-во ДВГТУ, 2002. 92 с.
15. Кундельський Д. Базові поняття теорії структурного насилля Й. Гальтунга та його прояви. *Вісник Львівського університету. Серія філос. - політолог. студії.* 2019. № 22. С. 156-165. URL:http://fpsvisnyk.lnu.lviv.ua/archive/22_2019/25.pdf (дата звернення 16.03.2020).
16. Лютий В.П. Технологія соціальної роботи: Конспект лекцій: Розділ 1. Загальні технології соціальної роботи. К.: Академія праці і соціальних відносин, 2003. 75 с.
17. Мілінчук С. Насилля як соціально – педагогічна проблема особистості: теоретичний аспект. *Педагогічний часопис Волині.* 2018. №2 (9). 2018. С. 132-137. URL:<http://www.esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789>

- [/14364/1/%D0%9C%D1%96%D0%BB%D1%96%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA%2C%20132-137.pdf](#) (дата звернення 20.03.2020).
18. Насильство: визначення поняття та приклади. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/peace-and-violence> (дата звернення 08.03.2020)
19. Насильство: короткий інструктаж для консультантів та консультант/ред. В.Б. Божок, М. Андрущенко. Київ: МБФ Альянс громадського здоров'я, 2017. 35с. URL:<http://aph.org.ua/wpcontent/uploads/2017/06/Violance-booklet-press.pdf> (дата звернення 25.03.2020).
20. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире /под ред. Этьенна Г. Круга и др. пер. с англ. М: Издательство «Весь Мир», 2003. 376 с. URL:https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/full_ru.pdf (дата звернення 27.03.2020).
21. Новейший психологический словарь / под. ред. В. Б. Шапарь, В. Е. Россоха, О. В. Шапарь. 2-е изд. Феникс, 2006. 808 с.
22. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: постанова Каб. Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565. Дата оновлення: 04.03.2020. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-n> (дата звернення 10.03.2020).
23. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Авт. кол. Л.Волинець та ін.; Київ: Видавництво, 2002. 104 с.
24. Технології соціально-педагогічної роботи: навч. посіб. /за заг ред. А.Й. Капської. К., 2000. С. 106-130.
25. Технологии социальной работы: Серия «Высшее образование» / учебник под общ. ред. проф. Е.И. Холостовой. М.: ИНФРА-М, 2001. 400 с.
26. Тукаленко И. Влада і насильство: конфігурації взаємодії Політичний менеджмент. 2010. №5. С. 107,112. URL:http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/tukalenko_vlada.pdf (дата звернення 08.03.2020.).
27. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

28. Шевченко З.В. Словник гендерних термінів / ред. Ю. Чабаненко. Черкаси, 2016. С. 336.
29. Що таке «соціальний інститут»? Які функції виконують соціальні інститути? URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-12128.htm> (дата звернення 10.03.2020).
30. Що таке структурне насильство ? Визначення та приклади 2020 URL:<https://uk.lifehackk.com/75-structural-violence-4174956-9048> (дата звернення 05.03.2020).
31. De Koker P, Mathews C, Zuch M, Bastien S, Mason-Jones AJ. A systematic review of interventions for preventing adolescent intimate partner violence. *J Adolescent Health*. 2014;54(1):3,13. URL:10.1016/j.jadohealth.2013.08.008. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar] (last accessed: 26.03.2020).
32. Farmer, Paul. *Pathologies of Power: Health, Human Rights, and the New War on the Poor*. Berkeley : University of California Press. – 2005.- Print Publication Date: May 2016 Subject: Sociology, Economic Sociology Online Publication Date: Apr 2017.
33. Farmer Paul, Bruce Nizeye, Sara Stulac, Salmaan Keshavjee Published: October 24, 2006.URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0030449> (last accessed: 26.03.2020).
34. Galtung, J., 2000. *Conflict Transformation by Peaceful Means (The Transcend Method)*, participants and trainers manual, United Nations Disaster Management Training Programme, Geneva, p.102.
35. Galtung,J., 2006. *Violence, and Gender: The Case for a Peace Studies/Feminism Alliance* by Catia C. Confortini. PEACE & CHANGE. 2006. URL: [http://www2.kobeu.ac.jp/~alexroni/IPD%202015%20readings/IPD%202015_2/Galtung,%20Violence%20and%20Gender%20\(Confortini\).pdf](http://www2.kobeu.ac.jp/~alexroni/IPD%202015%20readings/IPD%202015_2/Galtung,%20Violence%20and%20Gender%20(Confortini).pdf) (last acces: 26.03.2020).
36. Galtung. *J Cultural Violence Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3. (Aug., 1990), pp. 291-305.

37. Kidder, Tracy. (2003). *Mountains Beyond Mountains: The Quest of Dr. Paul Farmer, A Man Who Would Cure the World*. New York: Random House.
38. Lewis, Elizabeth. (2020, February 11). What Is Structural Violence? URL: [https:// www.thoughtco.com/structural-violence-4174956](https://www.thoughtco.com/structural-violence-4174956) (last accessed: 17.03.2020)
39. The Role of Structural Violence. URL: http://cf.linnbenton.edu/artcom/social_science/clarkd/upload/The%20Role%20of%20Structural%20Violence.pdf (last accessed: 17.03.2020).
40. The Culture of Violence. UNU, 1994, 292 p. URL: <http://www.nzdl.org/gsdldmod?e=d-00000-00---off-0cdl--00-0----0-10-0---0---0direct-10---4-----0-11--11-en-50---20-about---00-0-1-00-0--4----0-0-11-10-0utfZz-8-00&a=d&c=cdl&cl=CL1.237&d=HASH97df8c6d86debd348e13f2> (last accessed: 17.03.2020).

ДОДАТКИ
Додаток 1 А
КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Сторожа Тетяна Корівна,
 учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету,
УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна
 етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності
ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
- надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи,

незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

22. 04. 22
(дата)

СЛС
(підпис)

Тамара Стефан
(ім'я, прізвище)

Додаток 1А
Бюджет проекту « Як протидіяти насильству»

№	Стаття витрат	кількість	вартість	сума
1	Заробітна плата спеціалістів			
	-керівник проекту	1x6	4500	27000
	-бухгалтер			
	-добровільна праця	0,25x6	4500	6750
2	Обладнання та матеріали			3000
3	Витратні матеріали			4000
4	Поліграфічна та рекламна продукція (запрошення, брошури, сайт)			4000
5	Стимулювання волонтерів			1850
6	Оренда	6	600	3600
7	Комунальні платежі	6	500	3000
8	Транспортні витрати			
9	Витрати на Інтернет та зв'язок	6	200	1200
Разом:				54400

Додаток Б

Анкета «Чи зазнавали ви впливу структурного насильства?»

У повсякденному житті ми часто зустрічаємось із ситуаціями словесного насильства з боку офіційних осіб, навіть не задумуючись про те, що стосовно нас здійснюються насильницькі дії. Метою опитування є дослідження стану структурного насильства стосовно прийомних та опікунських сімей з боку представників владних організацій. Для забезпечення партнерських стосунків з представниками державних органів, школи, соціальних і комунальних служб важливо виявити негативні паттерни поведінки та забезпечити зміну. Будемо вдячні за надану інформацію. Дослідження має конфіденційний характер.

- Ваш вік
- Ваша стать
- Сімейний стан
- А. Розлучені
- Б. Ніколи не були у шлюбі
- В. Знаходились у незареєстрованому шлюбі
- Г. Одружені
- Рівень освіти
- А. Неповна середня освіта
- Б. Середня освіта
- В. Повна середня спеціальна освіта (ПТУ)
- Г. Базова вища освіта (технікум, ЗВО I-II рівнів акредитації)
- Д. Неповна вища освіта (ЗВО III-IV рівнів акредитації, університет)
- Е. Повна вища освіта (ЗВО III-IV рівнів акредитації, університет)

ШКОЛА

Якщо у Вас немає дітей, переходьте до питання 7.

1. Вкажіть рівень успішності дітей у навчанні

- А. 11 і 12 13
- Б. Переважно 10 28
- В. 9,8 та 7 35
- Г. Переважно 6,5,4 20
- Д. 3,2 та 1 3

2. Із запропонованого списку оберіть дії та їх частоту, які характеризують вплив на Вас з боку представників школи

Дія	Часто	Інколи	Ніколи
1. Звинувачення у тому, що я недостатньо уваги приділяю вихованню та навчанню дитини			
2. Безперервна критика			
3. Висміювання, приниження гідності (образливі слова, інтонація тощо)			
4. Ухилення від прийняття рішень при виконанні посадових обов'язків (наприклад, відмова від надання дитині індивідуальної допомоги у навчанні)			
5. Необгрунтоване підвищення вимог та постійний наголос на відповідальності,			

перекладання відповідальності (за навчання дітей)			
6. Залякування виключенням зі школи, накладанням санкцій			
7. Інше			

3. Як часто Ви берете участь у різних формах взаємодії зі школою (необхідно поставити галочку напроти кожного твердження)

Форма взаємодії	Часто	Інколи	Ніколи
1. Відвідування батьківських зборів			
2. Зустрічі з класним керівником			
3. Спілкування з класним керівником по телефону			
4. Участь у заходах школи			
5. Участь у заходах класу			
6. Спільне проведення дозвілля батьками і дітьми			
7. Участь у шкільних заходах, що передбачають навчання та надання корисної інформації батькам			
8. Інше			

4. Якщо ви обирали останні дві позиції, спробуйте визначити, що спонукає вас уникати контакту з представниками школи

- А. Не хочу вислуховувати звинувачення на адресу моєї дитини.
- Б. Не хочу вислуховувати звинувачення на свою адресу.
- В. Не маю достатньо часу для відвідування школи.
- Г. Не маю достатньої компетентності для вирішення проблем.
- Д. Я контакту не уникаю, просто у мене висока зайнятість.
- Е. Інше.

ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ

5. Який у Вас є досвід взаємодії з представниками державних органів?

- А. Взаємодія з адміністративними структурами: оформлення документів (паспорт, довідка тощо).
- Б. Взаємодія з органами соціального забезпечення (Пенсійних фонд, соцзабез), службою зайнятості.
- В. Взаємодія з представниками поліції.
- Г. Взаємодія з представниками митниці.
- Д. Інше.

6. Як Ви можете охарактеризувати характер Ваших стосунків з представниками державних органів?

- А. Як правило, вони допомагають вирішувати проблеми і мають позитивний результат.
- Б. Вони прагнуть допомогти вирішити проблеми, але результат не завжди позитивний.
- В. Незалежно від результату вирішення проблеми, залишаються неприємні відчуття, начебто ти нічого не знаєш, все робиш не так і створюєш для посадових осіб незручності.

Г. Вони тільки роблять вигляд, що вирішують проблему, а насправді намагаються лише заробити на цьому.

7. Із запропонованого списку оберіть дії та їх частоту, які характеризують вплив на Вас з боку представників державних органів.

Дія	Часто	Інколи	Ніколи
1. Свідоме приховування необхідної інформації			
2. Необґрунтоване звинувачення у тому, що я чогось не знаю або роблю не так			
3. Відмова від допомоги			
4. Ухилення від прийняття рішень при виконанні посадових обов'язків			
5. Необґрунтоване підвищення вимог, перекладання відповідальності (за збирання непотрібних документів)			
6. Залякування санкціями			
7. Інше			

8. Оберіть із запропонованого переліку суб'єктів, де на Вашу думку частіше зустрічається структурне насильство.

1. Центр соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді.
2. Служба у справах дітей.
3. Виконавчий орган міської ради.
4. Органи соціального захисту (департамент соц. захисту населення\управління праці та соц. захисту населення).
5. Школа.
6. Медичні заклади.
7. Кримінальна міліція у справах неповнолітніх.

9. Який, на Вашу думку, спосіб вирішення проблем зумовлений на протидію з представниками владних структур є найбільш ефективним? (Оберіть з наведеного переліку не більше 2-х способів, якими Ви користуєтесь)

- А. Залучення посередників для вирішення проблемних ситуацій – 15.
- Б. Обговорення конфліктних ситуацій з представниками владних структур – 22.
- В. Відсторонення від конфлікту на деякий проміжок часу – 10.
- Г. Поступка у вирішенні проблемних ситуацій з Вашого боку – 15.
- Д. Звернення за допомогою до іншого спеціаліста – 18.
- Е. Інше.

10. Визначте спосіб вашої участі у покращенні діяльності державних органів.

- А. Внесення пропозицій щодо способів покращення діяльності.
- Б. Звернення у відповідні органи зі скаргами на конкретних осіб, які не виконують обов'язки належним чином.
- В. Беру участь у громадських радах, дорадчих органах.
- Г. Уникаю будь-якої участі.
- Д. Ваш варіант.

11. Якщо Ви обрали останні дві позиції, спробуйте визначити, що спонукає Вас уникати участі у справах покращення діяльності державних органів.

- А. Не маю особливого бажання.

- Б. Не маю достатньо часу для цього.
- В. На маю достатньої компетентності.
- Г. Уважаю, це повинні робити керівники державних органів.

КОМУНАЛЬНІ СЛУЖБИ

12. Чи є у Вас досвід взаємодії з представниками комунальних служб?

- А. Так
- Б. Ні

13. Із запропонованого списку оберіть дії та їх частоту, які характеризують вплив на Вас з боку представників комунальних служб.

Дія	Часто	Інколи	Ніколи
1. Свідоме приховування необхідної інформації			
2. Відмова від допомоги			
3. Ухилення від прийняття рішень при виконанні посадових обов'язків			
4. Перекладання відповідальності (за ремонтні роботи)			
5. Інше			

14. Визначте характер Вашої участі у покращенні умов Вашого проживання.

- А. Внесення пропозицій щодо способів покращення надання комунальних послуг.
- Б. Участь у проведенні суботників, прибиранні території навколо будинку.
- В. Участь у влаштуванні місць відпочинку на території проживання (влаштування дитячих майданчиків, місць для спілкування та ігор).
- Г. Як правило, участі не беру, адже є служби відповідальні за це.
- Д. Інше.

15. Якщо Ви обрали останні дві позиції, спробуйте визначити, що спонукає Вас уникати участі у справах покращення умов проживання.

- А. Не маю особливого бажання.
- Б. Не маю достатньо часу для цього.
- В. На маю достатньої компетентності.
- Г. Не маю зайвих грошей.
- Д. Уважаю, це повинні робити комунальні служби, які за це відповідають.

МЕДИЧНІ ЗАКЛАДИ

16. З якою частотою Ви звертаєтесь за допомогою у медичні заклади ?

- А. Два рази на тиждень.
- Б. Один раз на тиждень.
- В. Два рази на місяць.
- Г. Один раз на місяць.
- Д. Один раз у півроку.
- Е. За необхідністю.

17. Як Ви оцінюєте стан здоров'я Ваших дітей.

Рівні фізичного здоров'я	
1. Низький	

2. Нижче середнього	
3. Середній	
4. Вище середнього	
5. Високий	

18. Із запропонованого списку оберіть дії та їх частоту, які характеризують вплив на Вас з боку працівників медичних закладів.

Форма взаємодії	Часто	Інколи	Ніколи
1. Звинувачення у тому, що я недостатньо уваги приділяю здоров'ю дитини			
2. Упереджене ставлення			
3. Відмова від надання медичної допомоги (за потреби)			
4. Надання неповної інформації щодо засобів лікування			
5. Натяк з боку працівників медичних закладів щодо надання хабаря			
6. Інше			

РОБОТА

19. Як Ви можете охарактеризувати характер Ваших стосунків з керівництвом організації, де ви працюєте?

- А. Мене поважають, я маю високий авторитет серед керівництва та колег.
- Б. До мене ставляться не гірше, ніж до інших.
- В. Іноді мені здається, що мене недооцінюють.
- Г. Мене постійно звинувачують у тому, що я недостатньо компетентний.
- Д. Складається враження, що мене не помічають.
- Е. Інше.

20. Із запропонованого списку оберіть дії та їх частоту, які характеризують вплив на Вас з боку керівництва.

Дія	Часто	Інколи	Ніколи
1. Свідоме приховування необхідної інформації			
2. Безперервна критика, висміювання			
3. Перекладання відповідальності (за діяльність керівництва)			
4. Відсутність позитивних оцінок за виконану роботу, надання оцінок тільки якщо вони негативні			
5. Примушування виконувати «чужу» роботу			
6. Інше			

21. Як часто Ви берете участь у різних формах взаємодії з керівництвом з метою сприяння розвитку організації?

Форма взаємодії	Часто	Інколи	Ніколи
1. Розробка інновацій			

2. Упровадження інновацій			
3. Внесення пропозицій на колективних зборах			
4. Внесення письмових пропозицій			
5. Участь у командній роботі з вирішення проблем			
6. Інше			

22. Якщо Ви обирали останні дві позиції, спробуйте визначити, що спонукає Вас уникати участі у справах організації

- А. Не маю достатньо часу для цього.
- Б. На маю достатньої компетентності.
- В. Не маю особливого бажання.
- Г. Не хочу зайвий раз взаємодіяти з керівництвом.
- Д. За це все одно ніхто не скаже «Дякую».
- Е. Не хочеться працювати на когось, адже винагороду завжди отримає хтось інший.

23. Чи існує, на Вашу думку, прихована загроза Вашому психологічному здоров'ю з боку представників офіційних структур?

- А. Так.
- Б. Скоріше так, ніж ні.
- В. Мені байдуже.
- Г. Скоріше ні, ніж так.
- Д. Ні.

24. Якщо Ви позитивно відповіли на попереднє питання, як можна протидіяти негативному соціально-психологічному впливу? (Оберіть не більше 2 відповідей)

- А. Навчитись регулювати свій психоемоційний стан.
- Б. Навчитись давати гідну відповідь тим, хто на тебе тисне.
- В. Частіше звертатись зі скаргами.
- Г. Менше звертатись до офіційних структур.
- Д. Треба об'єднуватись з іншими людьми і діяти спільно.
- Е. Треба мати правову підготовку, щоб бути готовим дати відсіч.
- Ж. Треба мати психологічну підготовку, щоб здійснювати зворотний вплив.
- З. Інше.

25. На Вашу думку, чи потрібна профілактика структурного насильства?

- А. Так.
- Б. Скоріше так, ніж ні.
- В. Скоріше ні, ніж так.
- Г. Ні.

26. Якщо на попереднє питання Ви відповіли «Так або Скоріше так, ніж ні», то, на Вашу думку, яка форма профілактики структурного насильства більш ефективна?

- А. Групові тренінги (прийомні та опікунські сім'ї разом з представниками владних структур).
- Б. Поширення брошур з інформацією про те, як протидіяти вербальному насильству.
- В. Проведення масових акцій для поширення наявності проблеми та способів її врегулювання.
- Г. Створення школи соціально-психологічної безпеки.

- Д. Проведення семінарів для посадових осіб з метою осмислення паттернів своєї поведінки.
- Е. Участь у рольовій грі, де соціальні працівники та прийомні сім'ї змінюються ролями.
- Ж. Інше.

ДЯКУЄМО ЗА СПІВПРАЦЮ!